

УДК 394:355.1УПА"1944/1949"
DOI <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.11>

Володимир ДЗЬОБАК

кандидат історичних наук, докторант, Інститут історії України НАН України, вул. Грушевського, 4, м. Київ, Україна, індекс 01001 (v.v.dzobak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2187-6554>

Бібліографічний опис статті: Дзьобак, В. (2026). Від військової дисципліни до підпільної повсякденності: трансформація контролю в УПА та ОУН (червень 1945–1949). *Українські історичні студії*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.11>

ВІД ВІЙСЬКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ ДО ПІДПІЛЬНОЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНТРОЛЮ В УПА ТА ОУН (ЧЕРВЕНЬ 1945–1949)

Анотація. Мета дослідження полягає у комплексному аналізі трансформації дисциплінарних практик в Українській повстанській армії у 1945–1949 роках у контексті структурної перебудови визвольного руху після завершення Другої світової війни. У центрі уваги перебуває зміна функціонального змісту дисципліни в умовах втрати централізованої військової організації, посилення радянських репресій та переходу до розпорошеного підпільного існування. Дослідження спрямоване на з'ясування того, яким чином дисципліна з етичної норми та інструменту військової координації поступово трансформувалася у механізм внутрішнього контролю та самозбереження в умовах стратегічної ізоляції. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні принципів історії повсякденності, інституційного аналізу та мікроісторичного підходу. Така методологічна рамка дає змогу простежити дисципліну не лише як нормативну категорію, а як сукупність щоденних практик регуляції, підпорядкування і контролю в національно-визвольному середовищі. **Наукова новизна** полягає у переосмисленні дисципліни як індикатора внутрішньої динаміки визвольного руху в другій половині 1940-х років. Запропоновано періодизацію змін дисциплінарної системи з урахуванням поєднання політико військової і соціокультурних чинників та окреслено взаємозв'язок між організаційними трансформаціями і повсякденними практиками підпілля. **Висновки.** Дисципліна в 1945–1949 роках зазнала суттєвої еволюції та стала одним із ключових механізмів підтримання керованості і лояльності в умовах підпільного існування. Її трансформація відображала не лише зміну форм боротьби, а й глибші процеси внутрішньої перебудови руху в умовах ізоляції та постійного тиску радянської влади.

Ключові слова: УПА, ОУН, дисципліна, підпілля, внутрішній контроль, судочинство, Служба безпеки, повсякденність, 1945–1949 рр.

Volodymyr DZOBAK

Candidate of Historical Sciences, Doctoral Student at the Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 4, Hrushevskiyi Srt., Kyiv, Ukraine, postal code 01001 (v.v.dzobak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2187-6554>

To cite this article: Dzobak, V. (2026). Vid viiskovoi dystsypliny do pidpilnoi povsiakdennosti: transformatsiia kontroliu v UPA ta OUN (cherven 1945–1949) [From military discipline to underground everyday life: the transformation of control in the UPA and OUN (June 1945–1949)]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.11> [in Ukrainian].

FROM MILITARY DISCIPLINE TO UNDERGROUND EVERYDAY LIFE: THE TRANSFORMATION OF CONTROL IN THE UPA AND OUN (JUNE 1945–1949)

Summary. The purpose of the study is to conduct a comprehensive analysis of the transformation of disciplinary practices in the Ukrainian Insurgent Army in 1945–1949 in the context of the structural reorganization of the liberation movement after the end of World War II. The focus is on the change in the

functional content of discipline in the context of the loss of centralized military organization, the intensification of Soviet repression, and the transition to a scattered underground existence. The study aims to clarify how discipline, from an ethical norm and instrument of military coordination, gradually transformed into a mechanism of internal control and self-preservation in conditions of strategic isolation. The research methodology is based on a combination of the principles of everyday history, institutional analysis, and a microhistorical approach. This methodological framework makes it possible to trace discipline not only as a normative category, but also as a set of daily practices of regulation, subordination, and control in the national liberation environment. Scientific novelty lies in rethinking discipline as an indicator of the internal dynamics of the liberation movement in the second half of the 1940s. A periodization of changes in the disciplinary system is proposed, taking into account the combination of political, military, and sociocultural factors, and the interconnection between organizational transformations and everyday practices of the underground is outlined. Conclusions. Discipline underwent a significant evolution in 1945–1949 and became one of the key mechanisms for maintaining control and loyalty in conditions of underground existence. Its transformation reflected not only a change in the forms of struggle, but also deeper processes of internal restructuring of the movement in conditions of isolation and constant pressure from the Soviet authorities.

Key words: UPA, OUN, discipline, underground, internal control, judicial proceedings, Security Service, everyday life, 1945–1949.

Постановка проблеми. Проблема трансформації дисциплінарних практик в Українській повстанській армії у другій половині 1940-х років залишається недостатньо осмисленою в сучасній історіографії. Переважна більшість досліджень зосереджена на військово-політичних аспектах діяльності УПА, структурі командування, бойових операціях та протистоянні з радянськими силовими органами. Водночас внутрішні механізми регуляції, підпорядкування та контролю в умовах переходу до підпільного існування досі не стали предметом окремого системного аналізу. Дисципліна здебільшого розглядається як формальна категорія військової організації або як складова ідеологічного виховання, тоді як її функціонування у повсякденному житті підпілля, у ситуації втрати централізованої структури та масових репресій, потребує глибшого переосмислення.

Після завершення Другої світової війни визвольний рух опинився в умовах стратегічної ізоляції, кадрових втрат та посилення радянської агентурної роботи. Зміна форм боротьби зумовила переорієнтацію дисциплінарної системи, яка дедалі більше виконувала функцію внутрішнього контролю та самозбереження. У цьому контексті постає необхідність дослідити дисципліну не лише як нормативну чи каральну систему, а як індикатор внутрішньої динаміки руху, що відображає процеси моральної адаптації, дезінтеграції та перебудови підпільної структури.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена потребою переосмислення дисципліни як повсякденної практики влади в умовах підпілля та як важливого елементу трансформації визвольного руху у 1945–1949 роках.

Аналіз досліджень. Радянська історіографія розглядала діяльність ОУН і УПА в межах усталеного ідеологічного канону, у якому рух трактувався як прояв «українського буржуазного націоналізму» та інструмент іноземних сил. У працях 1940–1980-х років домінували схеми криміналізації та делегітимації, акцент на «бандитизмі» й «колабораціонізмі», що відтворювали офіційну політику пам'яті радянської держави (Акулов, 1979; Аскерольд, 1964; Варварцев, 1975; Давиденко, 1989; Дмитрук, 1981; Євдокименко, 1967; Лихолат, 1986; Подовжній, Фадеева, 1970; Мануїльський, 1946; Масловський, 1975; Поліщук, 1986). Аналіз внутрішніх механізмів функціонування підпілля, соціальних практик або дисциплінарних структур фактично був відсутній, а проблематика розглядалася переважно в контексті боротьби з «антирадянським підпіллям».

Українська діаспорна історіографія, сформована в еміграційному середовищі, запропонувала альтернативну інтерпретацію, наголошуючи на визвольному характері руху та його боротьбі за державність (Бедрій, 1983; Борець, 2004; Мірчук, 1970; Мірчук, 1953; Содоль, 1994). У цих працях акцент робився на військовій організації, політичних засадах

та героїчному вимірі боротьби. Водночас внутрішні проблеми, зокрема питання дисципліни, конфліктів чи кризових явищ, зазвичай залишалися на периферії уваги або трактувалися як поодинокі відхилення.

Іноземна історіографія, особливо з 1990-х років, запропонувала ширший контекстуальний підхід, поєднуючи аналіз політичної історії з дослідженнями насильства, пам'яті та націоналізму (Armstrong, 1955; Rudling, 2006, pp. 163–189; Мотика, 2013). У працях західних дослідників увага зосереджувалася на ідеологічних засадах руху, його ролі в контексті Другої світової війни та післявоєнного протистояння, а також на проблематиці колаборації й між-етнічного насильства. Водночас повсякденний вимір функціонування підпільних структур та внутрішні дисциплінарні практики залишаються недостатньо дослідженими, що зумовлює актуальність подальших студій у цьому напрямі.

Сучасна українська історіографія прагне поєднати аналітичну глибину західних досліджень із джерельною насиченістю й емпатійним підходом власної традиції. Серед найпомітніших дослідників назвемо Ю. Киричука (Киричук, 1991), А. Кентія (Кентій, 1999а; Кентій, 1999b), І. Патриляка (Патриляк, 2020), А. Русначенка (Русначенко, 2002), О. Лисенка (Лисенко, Веденєєв, 2007, с. 46–66), Г. Стародубець (Стародубець, 2006), В. Ільницького (Ільницький, 2016) та багатьох інших.

Попри значний поступ, комплексних спеціальних досліджень, присвячених саме дисциплінарним практикам в ОУН і УПА у 1946 – 1949 рр., поки що не існує. Окремі аспекти цієї проблематики фрагментарно розкриті у працях І. Патриляка (щодо переговорів УПА з німцями) (Патриляк, 2008), Я. Антонюка (діяльність СБ ОУН) (Антонюк, 2007, с. 72), Д. Веденєєва (військово-польова жандармерія) (Веденєєв, 2002). Вагомими є джерельні публікації багатотомного видання «Літопис УПА», а також мемуарні свідчення учасників руху.

Відсутність системного аналізу дисципліни як соціально психологічного, морального та інституційного феномена у структурі визвольного руху зумовлює актуальність і новизну цієї праці. Усвідомлення дисципліни як багатовимірного явища потребує не лише опису окремих нормативних актів чи каральних практик, а й простеження її внутрішньої еволюції в умовах зміни форм боротьби та організаційної перебудови руху. Саме тому для дослідження обрано підхід, що дозволяє розглянути дисциплінарні практики в динаміці, з урахуванням як політико-військових обставин, так і соціокультурних трансформацій підпільного середовища.

У цьому контексті виклад основного матеріалу розпочинається з окреслення логіки періодизації дисципліни в УПА, яка дає змогу структурувати аналіз і виявити послідовні етапи її зміни.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі трансформації дисциплінарних практик в Українській повстанській армії у 1945–1949 роках у контексті структурної перебудови визвольного руху після завершення Другої світової війни. У центрі уваги перебуває зміна функціонального змісту дисципліни в умовах втрати централізованої військової організації, посилення радянських репресій та переходу до розпорошеного підпільного існування. Дослідження спрямоване на з'ясування того, яким чином дисципліна з етичної норми та інструменту військової координації поступово трансформувалася у механізм внутрішнього контролю та самозбереження в умовах стратегічної ізоляції.

Виклад основного матеріалу. Логіка періодизації дисципліни в УПА. Запропонована у статті періодизація дисциплінарних практик в Українській повстанській армії ґрунтується на поєднанні політико-військових і соціокультурних критеріїв, що дають змогу простежити поступову трансформацію дисципліни від етичної норми до інструменту виживання.

Перший етап (1943 – лютий 1944 р.) охоплює фазу становлення УПА як військової формації та формування її морально-ідеологічних засад. На цьому етапі існування УПА дисципліна ще не мала чітких організаційних форм і трактувалася передусім як моральний імператив. У цей період вона базувалася на внутрішній мотивації, добровільній самодисци-

пліні та глибокому переконанні в правоті визвольної боротьби. Її зміст визначали ідеї честі, порядку й відповідальності, які об'єднували бійців у моральну спільноту, а не в жорстко підпорядковану структуру. Саме ця рання модель дисципліни як «сумління в дії» створила підґрунтя для подальшої інституціоналізації дисциплінарних практик після повернення радянської влади у 1944 році.

Другий етап (березень 1944 – травень 1945 р.) позначений інституціоналізацією дисципліни, спричиненою відновленням радянської влади на західноукраїнських землях і переходом до війни в тилу. Дисципліна набуває регламентованих форм – наказів, статутів, каральних норм – і перетворюється на чинник внутрішнього управління.

Третій етап (червень 1945 – 1946 рр.) характеризується розпадом централізованих структур та апеляцією до репресивних засобів забезпечення дисципліни. Після завершення війни та початку масових радянських репресій дисциплінарна система дедалі більше спирається на примус, контроль СБ і теренові суди, що відображає процес деградації внутрішньої довіри в русі.

Четвертий етап (1947 – 1949 рр.) – це період підпільного самозбереження, моральної втоми й психологічної ерозії. Злука ОУН і УПА в єдине «збройне підпілля» супроводжується переходом від ідейної дисципліни до ритуалізованого контролю. Дисципліна втрачає ознаки морального імперативу й остаточно перетворюється на прагматичний механізм виживання.

Окреслена періодизація дає змогу розглядати дисципліну не як сталу норму, а як змінну практику, що реагувала на трансформацію самого способу існування руху. Якщо на першому етапі вона виконувала функцію морального самообмеження, а на другому – інституційного впорядкування військової організації, то з другої половини 1945 року дисциплінарна система опинилася перед принципово новим викликом: необхідністю зберегти керованість структури в умовах втрати масовості, посилення репресій та зростання внутрішньої нестабільності.

Саме тому третій етап, який охоплює червень 1945 – 1946 рр., доцільно розглядати як фазу репресивної стабілізації. У цей період дисципліна вже не спирається переважно на ідейну саморегуляцію, а дедалі більше оформлюється як процедура внутрішнього контролю, спрямована на запобігання розпаду. Формалізація судових механізмів, розширення повноважень СБ, посилення каральних практик стають не випадковими епізодами, а структурною відповіддю на кризу організаційної цілісності.

Розглянемо, яким чином ця трансформація проявлялася на рівні нормативних актів і практик повсякденного функціонування підпілля.

Репресивна дисципліна і дезінтеграція (червень 1945 – 1946 рр.) 1 серпня 1945 року керівництво ОУН видало інструкцію «Правильник судівництва в ОУН», яка вперше системно регламентувала організаційне судочинство над власними членами. (Інструкція «Правильник судівництва в ОУН»).

«Правильник» поєднував ідеологічний і процедурний виміри дисципліни: апеляцію до революційного сумління як морального критерію та водночас спробу кодифікувати формалізовану систему судочинства.

Документ передбачав два типи судів. «Суд адміністративним порядком» здійснювався одноосібно організаційним провідником щонайменше на два рівні вищим від підсудного і застосовувався у випадках безсумнівної вини, що вимагала негайного рішення, включно з можливістю смертної кари. Натомість «тереновий організаційний суд» складався з трьох осіб і розглядав складні або сумнівні справи, зокрема щодо провідних членів чи порушень політичної лінії. Він мав тимчасовий характер і скликався для конкретного випадку.

У подальші роки саме тереновий організаційний суд стає основним інструментом внутрішнього дисциплінарного регулювання, що свідчить про зростання ролі процедурного контролю в умовах структурної нестабільності.

У бойових умовах дозволялося створювати «козацькі суди», які очолював провідник боївки. Вони розглядали незначні провини, але не мали права виносити смертних вироків (Інструкція «Правильник судівництва в ОУН»).

Окрему категорію становив *Надзвичайний суд безпеки (НСБ)*, який займався злочинами, пов'язаними з агентурною діяльністю та зрадою, і перебував у компетенції Служби безпеки ОУН (Інструкція «Правильник судівництва в ОУН»).

Попри створену систему судів, інструкція прямо визнавала можливість *позасудових розправ* (Інструкція «Правильник судівництва в ОУН»).

«Правильник судівництва» фіксує глибоку трансформацію дисциплінарної культури УПА та ОУН. На зміну військовій уніфікації приходить логіка підпілля, у якій виживання важливіше за організаційну уніфікацію. Дисципліна перетворюється з морального ідеалу на систему карності, де право поступається політичній доцільності, а суди стають засобом контролю за поведінкою, а не гарантією справедливості.

1945 рік став періодом наймасштабніших утрат: загинули або були заарештовані сотні командирів і тисячі рядових бійців, а значна частина бойових підрозділів УПА втратила боєздатність. Радянські силові структури поступово відновлювали контроль над регіоном, що спричинило глибоку кризу організаційної цілісності руху.

За таких умов дисципліна перестала бути моральним імперативом і перетворилася на механізм виживання, де жорстокість виправдовувалася логікою підпільної війни. Саме після 1945 року в поведінці командирів і рядових бійців чітко простежується перехід від самодисципліни до внутрішнього примусу, заснованого на страху, підозрі й контролі. Кризовий стан дисципліни змусив командування УПА переглянути структуру війська й систему підпорядкування, аби зберегти керованість руху в умовах підпілля.

У 1945 році продовжувався процес часткової демобілізації військовиків УПА, переведення великих загонів у менші підрозділи. У другій половині 1945 року цей процес поширився на УПА-Захід. Так, на початку листопада крайовий провідник Карпатського краю Я. Мельник (Роберт) підписав наказ про подвійне підпорядкування відділів УПА (Кульчицький, 2005, с. 370).

Як слушно зазначає А. Кентій, цей курс на підпорядкування тереновим проводам з одного боку посилював зв'язок УПА з місцевими боївками і населенням, а з іншого, означав повернення до партизансько-підпільної тактики, у межах окремих регіонів. Керівництво переходило від військових структур до провідників ОУН. «УПА все більше набувала рис місцевого, а не загальноукраїнського характеру» (Кентій, 1999а, с. 170–171).

Цей період позначився відмовою від масштабних бойових операцій, посиленням радянських військово-чекістських акцій, різким скороченням соціальної бази руху та втратою багатьох досвідчених командирів. Успіхи радянських військ, у поєднанні з втратою населення й особового складу, породжували настрої зневіри, відчаю і байдужості.

Про глибину кризи свідчить і наказ № 15 від 20 вересня 1945 р. командира ТВ «Магура» (Калуський район), де відверто визнавався: «незадовільний, жалюгідний і подекуди фатальний стан відділів і підвідділів УПА-Захід. Цілі й завдання, поставлені перед відділами УПА нашим політичним проводом, не стоять у пропорційному відношенні до проведених ними дій політичного, бойового і пропагандивного характеру» (Кульчицький, 2005, с. 363).

Саме в цьому контексті дисципліна почала оформлюватися як комплекс процедур і механізмів постійного нагляду. Інституціоналізація дисциплінарних процедур не обмежувалася судочинством. Вона супроводжувалася переглядом принципів підпорядкування та розподілу повноважень усередині бойових структур. Часткове розпорошення підрозділів і послаблення централізованої координації створювали передумови для ширшого застосування каральних механізмів і водночас для посилення контролю за повсякденною діяльністю відділів.

Саме в цьому контексті слід розглядати спроби узгодити бойові дії з організаційною мережею ОУН і підпорядкувати військову активність політичному проводу. Дисципліна дедалі більше оформлювалася як система вертикальної залежності, в якій бойова автономія обмежувалася інструктивним і наглядовим впливом провідних структур.

У відділах УПА було запроваджено посади політвиховників і уповноважених СБ, вплив яких часто перевищував авторитет командирів. Нерідко саме «політруки» фак-

тично визначали кадрові призначення і функції в підрозділах. Партійний відпоручник ставав першою особою у відділі, а районний провідник ОУН міг наказати сотенному провести певну акцію, навіть якщо це суперечило наказу командування УПА. Така подвійність підпорядкування часто призводила до конфліктів і розбалансування командної системи (Скорупський, 1992).

Командування УПА та керівництво ОУН в цей вважали, що тільки посиленням дисципліни в загонах можна зупинити негативні процеси в національно-визвольному русі. Було вирішено піднести в боївках дисципліну до беззастережного виконання наказів і сильної пошани до обов'язку. «Бойовиків, котрі: а) не виконали принципового наказу командира, б) вчинили злочин, що компрометує боївку зокрема, взагалі організацію перед населенням, в) зрадили ідею Української Національної Революції, тобто поповнили політичного злочину, г) дезертирували з боївки. Провідник районної організації СБ в порозумінні з командиром даної боївки об[о]в'язаний розстріляти таких боївкарів перед збіркою даного відділу. Членів боївок, що особливо провинилися, і їхня провина відома населенню – розстріляти прилюдно» (Веселова, 2015, с. 36).

Публічні страти, що виконувалися на очах у кількох відділів, ставали ритуалом дисципліни, формою колективного переживання, покликаною зміцнювати підпорядкування. Страх мав стати частиною повстанського побуту, замінюючи втрачений моральний імпульс. Та навіть за таких умов масштаби дезертирства лише зростали.

Причини цього посилення були комплексними: розмивання кадрового активу ОУН, падіння бойового духу, втома населення й втрата віри в перемогу. Відтепер дисципліна вже не ґрунтувалася на вірі в ідею, а радше на страху порушити наказ.

Ці процеси мали й соціальний вимір. Ослаблення віри в ідею відбивалося на складі повстанських загонів, що дедалі частіше поповнювалися людьми, для яких участь у русі була не вибором переконання, а способом уникнути небезпеки чи репресій.

Значна частина вояків УПА в цей час потрапила до лав повстанців не з ідейних міркувань, а рятуючись від мобілізації до Червоної армії (Веселова, 2015, с. 16).

Згодом ці люди, не маючи ідейної мотивації, втрачали віру у справу. Один зі спогадів передає цей настрій: «В місяці жовтні 1945 р. падали великі дощі та віяв холодний вітер і, в зв'язку з тим, ми рішили розійтися по своїх домах та далі скриватися індивідуально. Війна з Німеччиною скінчилася. На світі запанував мир. Населення щораз менше говорило про третю війну і в мене зроджувалась думка жити легально. В престиж і перспективи ОУН я зовсім перестав вірити...» (Потічний, 2006, с. 274).

Цей особистий голос відображає загальну тенденцію занепаду віри у результативність боротьби, коли навіть переконані члени ОУН втрачали довіру до керівництва і бачили у діях підпілля ознаки хаосу.

Внутрішнє виснаження руху робило його дедалі вразливішим до зовнішнього впливу. Утрата довіри всередині організації створювала сприятливий ґрунт для радянської агентури, що використовувала деморалізацію повстанців як зброю.

Внутрішня ерозія дисципліни збіглася з посиленням зовнішнього тиску. Радянська влада чудово розуміла, що зруйнована моральна основа руху робить його вразливим, і тому поєднувала військові дії з системним нищенням соціальної підтримки.

Радянська влада, у свою чергу, цілеспрямовано позбавляла УПА соціальної опори. Як зауважував відомий американський історик Д. Армстронг, радянські дії спрямовувалися на те, щоб «на позбавлення їх «співчутливого селянського «моря», в якому повстанська «риба» могла б плавати...» (Армстронг, 2008, с. 341). Цей процес реалізовувався через масові виселення родин членів ОУН і УПА, симпатиків або просто підозрюваних у нелояльності.

Ослаблення зв'язку з населенням змінювало функцію дисципліни: вона дедалі менше спиралася на внутрішнє переконання і дедалі більше на механізми контролю. Ескалація насильства та взаємна дегуманізація знижували моральні обмеження, нормалізуючи жорсткі практики як частину логіки виживання.

Зростання примусових заходів і внутрішньої підозри підривало соціальну опору руху. У підсумку дисципліна втратила характер морального ідеалу й перетворилася на прагматичний інструмент підтримання мінімальної керованості підпільних осередків.

Дисципліна в підпіллі й моральна ерозія (1947 – 1949 рр.). Попередні процеси, зокрема кадрові втрати, ослаблення централізованого управління та посилення каральних практик, підготували перехід до нового етапу існування руху. У 1946 році радянська політика щодо національно-визвольного підпілля зазнала корекції: замість широкого терору проти населення було зроблено акцент на ліквідації керівних кадрів і розбудові агентурної мережі. У радянських документах з цього приводу зазначалося: «Нашою великою помилкою було це, що ми в 1944 – 45 рр. тероризували одразу все населення, вважаючи всіх за бандерівців. І ця наша помилка зумовила це, що ми тим самим наставили собі вороже все населення до себе, без огляду, до якої воно групи належить. Зараз ми прийшли до цього висновку, щоб знищити тут підпільні рухи, то найперше потрібно...стероризувати цей національно свідомий бойовий елемент, на якого тепер бандерівці найбільше орієнтуються» (Потічний, 2006, с. 591–593).

Основна мета радянських «органів» на цьому етапі – виявлення й ліквідація «залишків» опору, перш за все провідників і командирів. Це створило ситуацію, коли бойовий опір дедалі більше вимагав не масових акцій, а мобільності, конспірації та витримки в умовах постійної загрози.

Свідчення з польових щоденників і донесень ілюструють психологічний стан підрозділів. Так, у звіті про події 31 січня 1946 р. зазначалося: «Наша боївка на Могилі звела бій з большевиками, в якому впало чотирьох бойовиків. Я відповів, що жертви під час бою дуже від[']ємно вплинули, всі тепер дуже бояться і не хочуть бути в боївці тому, бо є дуже часті бої. Мають бажання самостійно скриватися по своїх селах...» (Потічний, 2006, с. 922). Подібні свідчення вказують на зростання напруження між вимогами дисципліни та індивідуальними стратегіями виживання.

Ситуацію ускладнювали значні втрати, спричинені операціями радянських силових структур, зокрема під час так званих «великих блокад» 1945 і 1946 років, коли внутрішні війська НКВС та частини Червоної армії блокували населені пункти й лісові масиви Західної України (Бігун, Кентій, 2019).

Про важкий стан свідчили й документи визвольного руху. Так, в інформаційному повідомленні «Становище ОУН в Карпатському краї» констатувалося: «Найсильніший удар було завдано ОУН і УПА в період з 11.01.1946 р. по 10.04.1946 р., коли загони МВС заблокували усі села західних областей України. В цей період УПА понесла основні втрати і з цього моменту перестала бути як бойова одиниця» (Кульчицький, 2005, с. 400). Паралельно радянська політика «випаленої землі»: арешти, виселення родин руйнувала соціальну базу підпілля.

Отже, вже в 1946 – 1947 рр. підпілля функціонувало в умовах постійного тиску: воно зберігало бойові клітини й мобільні боївки, але водночас втрачало широку соціальну опору та переживало глибокий морально-психологічний злам – від ідеалізованої «справедливої боротьби» до повсякденних змагань за виживання.

У 1946 – 1947 роках підпілля діяло в умовах постійного оперативного тиску. Воно зберігало мобільні боївки та конспіративні структури, однак масштаб діяльності суттєво звужився. Значну роль у підтриманні лояльності відігравала надія на можливий міжнародний конфлікт між СРСР і Заходом, що розглядалася як фактор, здатний змінити стратегічну ситуацію (Потічний, 2006, с. 601).

За словами Дж. Армстронга, «націоналістичні партизани страждали не лише фізично: бездіяльність, нестача ресурсів і тривала ізоляція призводили до серйозної психологічної депресії» (Армстронг, 2008, с. 343). Водночас форми боротьби змінювалися: замість широко-масштабних операцій повстанці остаточно перейшли до тактики збройного підпілля. На перший план вийшла пропаганда – листівки, звернення, інформаційні кампанії, а також робота референтур пропаганди та СБ, що мали гарантувати захист цієї діяльності.

У 1946 – 1947 рр. бойові підрозділи УПА-Захід зберігалися переважно в Карпатах і на Закарпатті, натомість на решті території структура підпілля розпадалася на менші клітини: загони по 30–40 вояків або й дрібніші боївки. 28 травня 1946 р. міністр внутрішніх справ УРСР Т. Строкач доповів ЦК КП(б)У, що «внаслідок партійно-організаційної роботи» та спецоперацій «націоналістам» завдано «вирішальної поразки». «Проте він визнав, що повстанці й підпільники, котрі залишилися в лавах визвольного руху, є націоналісти-фанатики, які вирішили боротися з радянською владою до кінця» (Кульчицький, 2005, с. 402).

Поле бойових дій усе частіше переходило в режим очікування й автономної активності: сотні трималися за свої райони, але часто втрачали зв'язок із керівництвом. Улітку 1947 р. у декількох випадках низові провідники ОУН не мали контактів із вищими. «Терен просто не знав, що далі в тій ситуації чинити. Всі чекали інструкцій, а вони не приходили. Сотні УПА трималися за всяку ціну свого району» (Тимочко-Камінська, 2005, с. 157).

За звичайних умов така децентралізація могла б сприяти автономності бойових підрозділів та підвищенню їхньої мобільності. Проте в умовах воєнного часу, коли діяльність ОУН вирізнялася високим рівнем централізації, суворою субординацією та регламентацією, відсутність належного зв'язку й координації мала деструктивний ефект. Вона послаблювала єдність управління, створювала загрозу фрагментації збройного підпілля та фактично унеможлилювала вироблення узгодженої стратегії опору, що мало трагічні наслідки для національно-визвольного руху. Провідні керівники ОУН часто також не могли дати чіткі вказівки своїм підлеглим. «Рівно ж і щодо сотні “Бродича”, яка діяла на нашому терені, “Орлан” не мав ніякої розумної концепції. За його відсутності провідник “Тригор” дав мені загальні інструкції» (Тимочко-Камінська, 2005, с. 172).

30 травня 1947 р. Р. Шухевич як голова Генерального секретаріату УГВР видав для УПА й ОУН інструкцію, в якій повністю зрівняв їх членів у підпільній системі. Цей документ можна трактувати «як початок процесу організаційної злуки УПА і ОУН в одну форму» (Підпільна діяльність, 2011). Відтоді вони називалися «збройним підпіллям».

Однак паралельно з інституційною уніфікацією зростала й небезпека внутрішньої деградації. Брак контролю, відсутність чітких указівок і зниження ідейної мотивації іноді штовхали окремих бійців на антисоціальні вчинки або мародерство.

Наприкінці 1947 року ТОС (тереновий організаційний суд) засудив одного із підпільників на смертну кару за такі провини: «а) Від початку 1945 р. він був бойовиком при райпровідникові Микулинецького району. В місяці березні 1945 р. здезертирував і крився самостійно до листопада 1945 р. б) В місяці листопаді 1947 р. намовляв дг. Листка, що є бойовиком при райпровідникові, щоб дг. Листок, разом з ним здезертирував від ОУН і будуть критися самостійно. (Свідок дг. Листок). в) Як крився самостійно в 1945 р., задушив одну жінку з села Петрикова, Микулинецького району, що проходила лісом...» (Потічний, 2006, с. 1137).

І такі факти не були поодинокими. В документах фігурують звинувачення у свавільних убивствах цивільних, крадіжках та інших злочинах. Це дискредитувало рух в очах населення, ставало приводом для карних акцій. У низці випадків дисциплінарні органи вдавалися до крайніх заходів – від виключення й тілесних покарань до страти. Підпілля, яке втрачало інструменти контролю за своїми членами, ризикувало перетворитися на розрізнену стихію, що породжує беззаконня та самоусунення від ідеї.

Виснаження, зокрема станом на середину 1947 року, організаційного потенціалу неминує відбивалося й на кадровій структурі руху. Ослаблення провідного ядра зробило неможливим підтримання попередніх стандартів моральної ідеології, тож дисципліна дедалі більше покладалася на адміністративний нагляд і каральні практики. Посилювалися механізми внутрішнього контролю, а саме робота теренових судів, склад яких формувався з політично перевірених ідейних кадрів. Ці суди розглядали як політичні, так і кримінальні провини членів підпілля. Зі збережених протоколів випливає, що обвинувачення охоплювали спектр

порушень від антиконспіративної поведінки і зловживання владою над населенням до привласнення організаційних коштів та вбивств цивільних осіб.

Навіть члени СБ не були поза межами дисциплінарного переслідування: у документованих випадках бойовики-есбісти притягалися до відповідальності й за результатами розгляду в теренових судах могли бути страчені. Одна зі справ (23.01.1948) містить перелік обвинувачень проти бойовика СБ «Корнія», якого розстріляли за те, що: «а) не підпорядковувався наказам ОУН про заборону пиття алкогольних напоїв. Він, помимо кількарразового попередження та звертання уваги компетентних чинників та друзів, далі пив алкоголь, а у висліді, будучи п'яним, не поступав згідно з засадами ОУН; б) нетактовно поведився з населенням. Він, мимо звертання уваги компетентних чинників та друзів, вульгарно поведився з населенням, застосовуючи брутальні лайки та побої, що в корені суперечить засадам ОУН; в) неконспіративно поведився. Обвинувачений розконспірував пункти зв'язку, місця постойв, квартири, поодиноких селян і т. п., що суперечить виданим ОУН наказам; г) не виконував наказів згідно з інструкціями своїх зверхників та засад ОУН. Обвинувачений, при ліквідації большевицьких вислужників, ліквідував невинних людей та малолітніх дітей, що виключається при роботі та в корені суперечить засадам ОУН і виданим наказам» (Потічний, 2006, с. 1138).

Унаслідок поступової деградації контролю та зростання автономних виявів виникали цілком кримінальні сюжети, котрі в документальних матеріалах маркуються як «бандитизм» – убивства, грабежі, насильство над населенням. «Яворський Михайло Григорович ур. 6.ІІ.1916 р. в с. Стінка, Золотопотіцького р-ну, Тернопільської обл. Весною 1945 р. пішов до куща СКВ, де був два тижні. Після цього був боєвиком при кущовім “Ясиневі”. Тут був три місяці, а відтак втік. За деякий час рай. пров. “Велес” приділив його до кущового “Шляха”. При “Шляхові” був до 8.ІІ.46 р. Того ж дня “Шлях” впав, а Яворський “Луг” скривався на власну руку. В той час “Луг” сконтактувався з “околотниками” – “Оріхом” і “Громом” та почав грабувати людей» (Потічний, 2006, с. 7–8).

Часто у перебігу таких судів з'ясовувалося, що підсудні не були агентами радянських органів держбезпеки, не вчиняли кримінальних злочинів. Але, не виконуючи наказів своїх зверхників, вони прирекли себе на кару смерті. «В кущі, де працював (“Ігор” – В. Д.), витворилась атмосфера недовір[']я. Один бойовик до другого говорив, що цей агент. Спричинником витворення такої атмосфери був якраз він (“Ігор”). Завдань, які давав йому кущевий “Крук”, не виконував. В цей спосіб вводив розклад в роботі в кущі. За ці провини треба було його зліквідувати. При ліквідації звернено увагу, чи немає агентурності в нього, бо його перехід в підпілля був дуже підозрілий. Після слідства виявилось, що об[']єкт агентом не був, а був анархістом. Постій, дня 12.9.1947 р.» (Потічний, 2006, с. 516).

Втрата бажання проводити активну боротьбу з ворогом фіксувалася у цей час не лише серед рядових бійців, а й провідників. «Я запитав її, що нового і чи вона була сьогодні в с. Хмелева. Вона відповіла, що була і сказала: “А най то шляк трафить! Провідник провадить кавалерку з Тирсою, возять муку зі с. Солоне, тільки за себе дбають, більше за нікого!”» (Потічний, 2006, с. 1050).

Організаційні зміни й кадрові втрати мали наслідком поступову трансформацію форм боротьби: до початку 1949 року військові структури та активні операції бойових підрозділів суттєво скоротилися. «Офіційно УПА припинила існування 3 жовтня 1949 року. Того дня вийшов наказ Головного командира УПА Шухевича про розформування останніх бойових загонів та штабів УПА: воїнам УПА на вибір – перехід на Захід чи вливання до збройного підпілля» (Кульчицький, 2005, с. 424).

Відтепер рух перейшов у стадію організованого збройного підпілля, яке орієнтувалося на поодинокі акції: саботаж, замах на представників адміністрації, антиколгоспна агітація, інші форми підривної діяльності. У цей період дисципліна перетворилася на засіб виживання у щоденному вимірі, адже правила конспірації, мовчання, обмеження контактів і підпорядкування приватного життя вимогам безпеки стали невід'ємними складовими повсякдення підпільників.

Таким чином, упродовж з червня 1945 і до 1949 року дисциплінарна практика підпілля еволюціонувала від внутрішньої ідейної регуляції до системи, що дедалі більше спиралася на процедури контролю, превенції й каральні заходи – як відповідь на руйнацію кадрової бази, інфільтрацію агентури та ерозію підтримки серед населення. Зі знищенням організованих структур і переходом решток загонів у підпілля дисципліна перестала бути військовою категорією, ставши радше способом контролю над власним розпадом.

Висновки. Дослідження дисциплінарної системи УПА і ОУН у 1945 – 1949 роках дає змогу простежити глибоку еволюцію її функцій – від морального імперативу до інструменту виживання. Дисципліна не була сталим набором норм чи приписів, а динамічною практикою, що відображала зміну стратегічних умов, ідеологічних орієнтирів і внутрішнього психологічного стану руху.

У 1945 – 1946 роках дисципліна переходить у фазу репресивної стабілізації. Вона стає головним інструментом збереження структур в умовах розпаду командних центрів, зниження бойового потенціалу та наростання моральної втоми. Формальною ознакою цього етапу стало кодифікування судових процедур («Правильник судівництва в ОУН»), що легітимізували жорсткі покарання як форму «революційної справедливості». На практиці дисципліна дедалі більше спиралася на страх, контроль, публічність кари, віддаляючись від свого первісного морального змісту.

У 1947 – 1949 роках дисципліна остаточно втратила ознаки колективного ідеалу, перетворившись на механізм виживання підпілля. Двоїстість її природи – моральної й каральної – досягла апогею: суди та внутрішні ліквідації поєднувалися з героїчними культами, які виправдовували жертву та покору. Паралельно зростала радянська агентурна активність, що посилювала атмосферу підозрливості. Втрата соціальної бази, моральна ізоляція й депресивні настрої зробили дисципліну останнім цементом руху, але не як вияв віри, а як умову фізичного існування.

Загалом трансформація дисципліни в УПА та ОУН демонструє поступовий перехід від внутрішньої мотивації до зовнішнього примусу, від етики спільності до практики контролю. Вона відображала не лише кризу тогочасного національно-визвольного руху, а й ширший процес морального виснаження суспільства, змушеного існувати між окупаціями та ідеологічними крайнощами.

Джерела та література

- Акулов, І. (1979). Під маскою класового миру. Київ.
- Антонюк, Я. (2007). Діяльність СБ ОУН на Волині. Луцьк: Волин. кн., 72–73.
- Армстронг, Дж. (2008). Український націоналізм. Факты и исследования / Пер. с англ. П. В. Бехтин. Москва: Центрполиграф.
- Аскерольд, Г. (1964). Блуждающие тени. Алма-Ата.
- Бедрій, А. (1983). ОУН і УПА. Нью-Йорк; Лондон; Мюнхен; Торонто: Українська Центральна Інформаційна Служба.
- Бігун, І. В., Кендій, А. В. (2019). *Українська повстанська армія (УПА)*. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERM S=0&S21STR=Ukrainska_povstanska
- Борець, Ю. (2004). УПА у вирі боротьби: спогади учасника повстанської боротьби (1941 – 1948). [Б.м.]: Накладом Юрія Борця.
- Варварцев, М. М. (1975). Тавровані свастикою: українські буржуазні націоналісти – знаряддя гітлерівської «п'ятої колонії» в США. Київ.
- Веселова, О. М. (Відп. упоряд.). (2015). *ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. Ч. 2.* / Відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ: Інститут історії України, 16, 36.
- Веденєв, Д. (2002). Військово-польова жандармерія – спеціальний орган Української повстанської армії. *Воєнна історія*, 5–6 URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_6_02_4.htm
- Гук, Б. (За ред.). (1996). Закерзоння. Спомини вояків УПА. Т. II. Варшава: Тирса.

- Давиденко, В. А.** (1989). Українська повстанча армія. Шлях ганьби і злочинів. Київ: Товариство «Знання».
- Дмитрук, К. Є.** (1981). Приречені: Буржуазні націоналісти та уніатські провокатори на послугах фашизму та імперіалістичної реакції. Львів: Каменяр.
- Євдокименко, В. Ю.** (1967). Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму. Київ. Інструкція «Правильник судівництва в ОУН». *Електронний архів українського визвольного руху*. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/13023>
- Кентій, А. В.** (1999a). Українська повстанська армія в 1944 – 1945 рр. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Кентій, А. В.** (1999b). Українська повстанська армія (1946 – 1956). Київ: Інститут історії України НАН України.
- Киричук, Ю. А.** (1991). Історія УПА. Тернопіль: [б.в.], 55 с.
- Кульчицький, С. В.** (Відп. ред.). (2005). Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси. Київ: Наук. Думка.
- Лихолат, А. В.** (1986). Націоналізм – враг трудящихся. Москва.
- Лисенко, О. Є., Веденєєв, Д. В.** (2007). Військово-політична діяльність ОУН та УПА у світлі норм міжнародного гуманітарного права. *Український історичний журнал*, 3, 46–66.
- Мануїльський, Д.** (1946). Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистській Німеччині. Київ: Українське державне видавництво.
- Масловський, В. І.** (1975). Жовто-блакитна мафія. Львів: Каменяр.
- Мірчук, П.** (1953). Українська Повстанська Армія 1942 – 1952. Мюнхен: [б. в.].
- Мірчук, П.** (1970). Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. Нью-Йорк – Торонто – Лондон: Товариство колишніх вояків УПА в ЗСА, Канаді і Європі.
- Мотика, Г.** (2013). Від волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943 – 1947 рр. Авториз. пер. з пол. А. Павлишина. Київ: Дух і літера.
- Патриляк, І.** (2020). Визвольна боротьба ОУН й УПА (1939 – 1960 рр.). Київ: ВД АДЕФ-Україна.
- Патриляк, І.** (2008). Повстансько-німецькі переговори грудня 1943 – вересня 1944 років: причини, хід, наслідки. *Воєнна історія*, 5 (41). URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_08_4.html
- Патриляк, І., Ільницький, В. І.** (2016). Карпатський край ОУН в Українському визвольному русі (1945 – 1954): монографія. Дрогобич: Посвіт.
- Підпільна діяльність ОУН – УПА в 1947 – 1953 рр. (2011). URL: https://kampot.org.ua/upa/history_ura/841-pdplna-dyalnst-ounupa-v-1947-1953-pp.html
- Подовжній, Д., Фадєєва, О.** (Ред.). (1970). Людської крові не змити. Книга фактів. Київ: Політвидав України. 1970.
- Поліщук, О. О.** (1986). Український буржуазний націоналізм і його теорія «держави». Київ: Вища школа.
- Потічний, П. Й.** (Відп. ред.). (2006). *Літопис УПА*. Т. 44: Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині 1946 – 1948. Кн. 2. Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА». 7–8, 274, 591–593, 516, 601, 922, 1050, 1137–1138.
- Рахманний, Р.** (1984). Державницька слава УПА. Лондон: Українська Видавнича Спілка.
- Русначенко, А. М.** (2002). Народ збурений: нац.-визвол. рух в Україні й нац. рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. Київ: Пульсари.
- Скорупський, М.** (1992). Туди де бій за волю. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 1992.
- Содоль, П.** (1994). Українська Повстанча армія, 1943 – 49: довідник. Нью-Йорк: Пролог.
- Стародубець, Г. М.** (2006). Українське повстанське запілля (друга половина 1943 – початок 1946 років). Тернопіль: Підручники і посібники.
- Тимочко-Камінська, І.** (2005). Моя Одисея. Варшава: Видавництво «Український Архів».
- Armstrong, J.** (1955). Ukrainian nationalism 1939 – 45. New-York: Columbia University Press.
- Rudling, A.** (2006). Theory and Practice: Historical Representation of the War Time Activities of OUN – UPA (the Organization of Ukrainian Nationalists – the Ukrainian Insurgent Army). *East European JewishAffairs*. Vol. 36, 2, 163–189. <https://doi.org/10.1080/13501670600983008>

References

- Akulov, I.** (1979). Pid maskoiu klasovoho myru [Under the guise of class peace]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Antoniuk, Ya.** (2007). Diialnist SB OUN na Volyni [Activities of the Security Service of the OUN in Volhynia]. Lutsk: Volyn. kn., 72–73. [in Ukrainian].

- Armstrong, Dzh.** (2008). *Ukrainskij nacionalizm. Fakty i issledovaniya* [Ukrainian Nationalism: Facts and Research]. Per. s angl. P. V. Bextin. Moskva: Centrpoligraf. [in Russian].
- Askerol'd, G.** (1964). *Bluzhdayushhie teni* [Wandering shadows]. Alma-Ata. [in Russian].
- Bedrii, A.** (1983). *OUN i UPA* [OUN and UPA]. Niu-York; London; Miunkhen; Toronto: Ukrainska Tsentralna Informatsiina Sluzhba. [in Ukrainian].
- Borets, Yu.** (2004). *UPA u vyri borotby: spohady uchasnyka povstanskoï borotby (1941 – 1948)* [The UPA in the thick of battle: memories of a participant in the insurgent struggle (1941–1948)]. [B.m.]: Nakladom Yurii Bortsia. [in Ukrainian].
- Bihun, I. V., & Kentii, A. V.** (2019). *Ukrainska povstanska armiia (UPA)* [Ukrainian Insurgent Army (UPA)]. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Ukrainska_povstanska [in Ukrainian].
- Davydenko, V. A.** (1989). «Ukrainska povstancha armiia»: shliakh hanby i zlochyniv [The Ukrainian Insurgent Army. A path of shame and crime]. Kyiv: Tovarystvo «Znannia».
- Dmytruk, K. Ye.** (1981). *Pryrecheni: Burzhuzni natsionalisty ta uniatski provokatory na posluhakh fashyzmu ta imperialistychnoi reaktsii* [Doomed: Bourgeois nationalists and Uniate provocateurs in the service of fascism and imperialist reaction]. Lviv: Kameniar. [in Ukrainian].
- Huk, B.** (Za red.). (1996). *Zakerzonnia. Spomyny voiakiv UPA* [Zakerzonia. Memories of UPA soldiers]. Vol. II. Varshava: Tyrza. S. 22. [in Ukrainian].
- Instruktsiia «Pravylnyk sudivnytstva v OUN» [Instruction “Rules of Procedure for Courts in the OUN”]. *Elektronnyi arkhiv ukrainskoho vyzvolnoho rukhu*. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/13023> [in Ukrainian].
- Kentii, A. V.** (1999a). *Ukrainska povstanska armiia v 1944 – 1945 rr.* [The Ukrainian Insurgent Army in 1944 – 1945]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Kentii, A. V.** (1999b). *Ukrainska povstanska armiia (1946 – 1956)* [Ukrainian Insurgent Army (1946 – 1956)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Kulchytskyi, S. V.** (Ed.). (2005). *Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv i Ukrainska povstanska armiia: Istorychni narysy* [The Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army: Historical Essays]. Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu. A.** (1991). *Istoriia UPA* [History of the UPA]. Ternopil: [b.v.]. [in Ukrainian].
- Lixolat, A. B.** (1986). *Hacionalizm – vpag tpudyashhixsya* [Nationalism is the enemy of the working class.]. Moskva. [in Russian].
- Lysenko, O. Ye., & Viedienieiev, D. V.** (2007). *Viiskovo-politychna diialnist OUN ta UPA u svitli norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava* [Military and political activities of the OUN and UPA in light of international humanitarian law]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 46–66. [in Ukrainian].
- Manuil'skyi, D.** (1946). *Ukrainsko-nimetski natsionalisty na sluzhbi u fashyst'skoi Nimechchyny* [Ukrainian-German nationalists in the service of Nazi Germany]. Kyiv: Ukrainske derzhavne vydavnytstvo. [in Ukrainian].
- Maslov'skyi, V.** (1975). *Zhovto-blakytina mafia* [Yellow-blue mafia]. Lviv: Kameniar. [in Ukrainian].
- Motyka, G.** (2013). *Vid volynskoi ryzanyny do operatsii «Visla»*. *Polsko-ukrainskyi konflikt 1943 – 1947 rr.* [From the Volhynia massacre to Operation Vistula. The Polish-Ukrainian conflict of 1943 – 1947]. Avtoryz. per. z pol. A. Pavlyshyna. Kyiv: Dukh i litera. [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1953). *Ukrainska Povstanska Armiia 1942 – 1952* [Ukrainian Insurgent Army 1942 – 1952]. Miunkhen: [b. v.]. [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1970). *Roman Shukhevych (Gen. Taras Chuprynka). Komandyr armii bezsmertnykh* [Roman Shukhevych (Gen. Taras Chuprynka). Commander of the Army of the Immortals]. Niu-York – Toronto – London: Tovarystvo kolyshnykh voiakiv UPA v ZSA, Kanadi i Evropi. [in Ukrainian].
- Patryliak, I., & Ilnytskyi, V. I.** (2016). *Karpatskyi kraj OUN v Ukrain'skomu vyzvolnomu rusi (1945 – 1954): monohrafiia* [The Carpathian Region of the OUN in the Ukrainian Liberation Movement (1945–1954): Monograph]. Drohobych: Posvit. [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2008). *Povstansko-nimetski perehovory hrudnia 1943 – veresnia 1944 rokiv: prychny, khid, naslidky* [German-Insurgent Negotiations, December 1943 – September 1944: Causes, Course, Consequences]. *Voienna istoriia*, 5 (41). URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_08_4.html [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2020). *Vyzvolna borotba OUN y UPA (1939 – 1960 pp.)* [The liberation struggle of the OUN and UPA (1939–1960)]. Kyiv: VD ADEF-Ukraina. [in Ukrainian].
- Podovzhnii, D., & Fadiieva, O.** (Red.) (1970). *Liudskoi krovi ne zmyty*. *Knyha faktiv* [Human blood cannot be washed away. A book of facts]. Kyiv: Polityvdav Ukrainy. [in Ukrainian].

- Polishchuk, O. O.** (1986). *Ukrainskyi burzhuaznyi natsionalizm i yoho teoriia «derzhavy»* [Ukrainian bourgeois nationalism and its theory of the “state”]. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian].
- Potichnyi, P. Y.** (Ed.). (2006). *Litopys UPA* [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. (Vol. 44: *Borotba z agenturoiu: Protokoly dopytiv Sluzhby Bezpeky OUN v Ternopilshchyni 1946 – 1948.* [Fighting the Agency: Protocols of Interrogations by the OUN Security Service in Ternopil Region, 1946 – 1948]. Kn. 2, pp. 7–8, 274, 591–593, 516, 601, 922, 1050, 1137–1138). Toronto; Lviv: Vyd-vo «Litopys UPA». [in Ukrainian].
- Pidpilna diialnist OUN – UPA v 1947 – 1953 pp.* (2011). [Underground activities of the OUN–UPA in 1947 – 1953]. URL: https://kampot.org.ua/upa/history_upa/841-pdplna-dyalnst-ounupa-v-1947-1953-pp.html [in Ukrainian].
- Rakhmannyi, R.** (1984). *Derzhavnytska slava UPA* [The glory of the UPA]. London: Ukrainska Vydavnycha Spilka. [in Ukrainian].
- Rusnachenko, A. M.** (2002). *Narod zburenyi: nats.-vyzvol. rukh v Ukraini y nats. rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940 – 50-kh rokakh* [The people are in turmoil: the national liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus, Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s and 1950s]. Kyiv: Pulsary. [in Ukrainian].
- Skorupskyi, M.** (1992). *Tudy de bii za voliu* [Where the battle for freedom is fought]. Kyiv: Vyd-vo im. O. Telihy. [in Ukrainian].
- Sodol, P.** (1994). *Ukrainska Povstancha armii, 1943 – 49: dovidnyk* [Ukrainian Insurgent Army, 1943–49: Reference Book]. Niu-York: Proloh. [in Ukrainian].
- Starodubets, H. M.** (2006). *Ukrainske povstanske zapillia (druha polovyna 1943 – pochatok 1946 rokiv)* [Ukrainian Insurgent Underground (second half of 1943 – early 1946)]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. [in Ukrainian].
- Tymochko-Kaminska, I.** (2005). *Moia Odyseia* [My Odyssey]. Varshava: Vydavnytstvo «Ukrainskyi Arkhiv». [in Ukrainian].
- Varvartsev, M. M.** (1975). *Tavrovani svastykoiu: ukrainski burzhuazni natsionalisty – znariaddia hitlerivskoi «piatoi kolony» v SShA* [Branded with the swastika: Ukrainian bourgeois nationalists – tools of Hitler's “fifth column” in the US]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Veselova, O. M.** (Vidp. uporiad.). (2015). *OUN i UPA v 1945 rotsi: Zbirnyk dokumentiv i materialiv. V 2 ch. Ch. 2* [OUN and UPA in 1945: Collection of documents and materials. In 2 parts.]. Vidp. red. S. V. Kulchytskyi. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. 16, 36. [in Ukrainian].
- Viedenieiev, D.** (2002). *Viiskovo-polova zhandarmeriia – spetsialnyi orhan Ukrainskoi povstanskoii armii* [Military field gendarmerie – a special unit of the Ukrainian Insurgent Army]. *Voienna istoriia*, 5–6. URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_6_02_4.htm [in Ukrainian].
- Yevdokymenko, V. Yu.** (1967). *Krytyka ideinykh osnov ukrainskoho burzhuaznoho natsionalizmu* [Criticism of the ideological foundations of Ukrainian bourgeois nationalism]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Armstrong, J.** (1955). *Ukrainian nationalism 1939 – 45*. New-York: Columbia University Press. [in English].
- Rudling, P.A.** (2006). *Theory and Practice: Historical Representation of the War Time Activities of OUN – UPA (the Organization of Ukrainian Nationalists – the Ukrainian Insurgent Army)*. *East European Jewish Affairs* Vol. 36, 2, 163–189. <https://doi.org/10.1080/13501670600983008> [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 31.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.03.2026

Ця робота ліцензується відповідно до ліцензії відкритого доступу Creative Commons Attribution 4.0 International License